

Adalékok az *-sz/-v* tövű igék illabiális elbeszélő múlt idejű alakjaihoz

RÉVAY VALÉRIA

1. Bevezetés

A *lesz* ige E/3. személyű elbeszélő múlt idejű alakja az első összefüggő magyar nyelvű szövegelemekben, a Halotti Beszédben is olvasható: „*ef levn halal nec ef pucul nec feze*”. A *lőn* gyakori a kódexeinkben, de helyette olykor az illabiális magánhangzót tartalmazó *leen* ~ *len* alakot is olvashatjuk, így például a Jordánszky-kódexben: „*leen eđ természet z erent vala nap*” (JordK. 5). A *leen* elbeszélő múlt idejű alak azonban nemcsak a Jordánszky-, hanem a vele közeli rokonságot mutató Érdy-kódexben is nagy számban fordul elő. Ezért megvizsgáltuk a magyar nyelvű kódexeket, vajon melyekben és milyen mértékben jellemző az *-sz/-v* tövű igék illabiális magánhangzóval való használata elbeszélő múltban.

E. ABAFFY ERZSÉBET a *tén, lén* típusú — csak a kései ómagyar korból dokumentálható — elbeszélő múlt idejű alakok kialakulását az ősmagyar korra teszi, amikor az ősi (uráli, finnugor) korra visszavezethető *-i időjel az előtte álló rövid magánhangzós igetővel (pl. *tē-*) diftongust alkotott, amelynek későbbi monoftongizálódása következtében illabiális hosszú magánhangzó keletkezett (1991: 114). E. ABAFFY a *lészēn, tészēn, vészēn* és *észik* igék különböző személyű elbeszélő múltjának bemutatására több kódex labiális és illabiális alakú példáit sorolja fel, sőt arra is felhívja a figyelmet, előfordulhat, hogy az illabiális paradigmába E/3. személyben labiális is kerül: JordK. 219: *leek*, 41: *leel, len* ~ 348: *lewn* (1992: 125–126). Azt is megállapítja, hogy a labiális és illabiális változatok nyelvjárások szerint különülnek el, így pl. a JókK., a SzabV., a BécsiK. és a MünchK. a labiális, míg a KeszthK. és a KulcsK. az illabiális alakokat kedveli (1992: 126).

A következőkben a fenti képet megpróbáljuk tovább árnyalni a kódexek szövegei alapján.

2. A *lesz* ige illabiális elbeszélő múlt idejű alakjai

Legnagyobb számban a létige elbeszélő múlt idejű alakjai találhatók meg a kódexekben. E/3. személyben — egy-két kivételtől eltekintve — csak illabiális magánhangzót tartalmazó elbeszélő múlt idejű alakok a következő kódexekben

találhatók meg: ÉrdyK.,¹ JordK., KeszthK., KulcsK., GuaryK., LobkK., ThewrK., Pann., CzechK., Máriabesnyői Töredék.² Az ÉrdyK. nyelvhasználatára nem jellemző, két labiális *lewn* a több mint félezer illabiális alakkal szemben valamelyik, forrásként használt szövegből származhat DIENES szerint (1986: 311). Az egyetlen labiális alak szempontjából hasonló a helyzet a JordK.-ben is. Az említett kódexek közös jellemzője, hogy mindegyik a 16. század elején keletkezett, és nem szerepelnek közöttük a legkorábbi kódexeink.

A *lén* helyesírása a kettőzött *ee* használata vagy *e*-vel való helyettesítése tekintetében eltérést mutat a felsorolt kódexekben: a KeszthK. és a KulcsK. szövegében ugyan nem szerepel túl sok illabiális magánhangzós E/3. személyű elbeszélő múlt idejű ige, de azok mind betűkettőzéses *leen* alakok, a GuaryK.-ben viszont nincs *ee* jelölésmód ebben az igealakban, a többi említett kódexben pedig a *leen* és a *len* egyaránt megtalálható, sőt a JordK.-ben lényegesen több a *len* alak.

Az E/3. személyű *leen* ~ *len* alakok a következő kódexekben találhatók meg nagyobb számban: ÉrdyK. (524), JordK. (115), KeszthK. (32), KulcsK. (31), ThewrK. (29), GuaryK. (20; ehhez itt és később is lásd JAKAB–KISS 1994: 196), LobkK. (20). A Pann., a CzechK. és a Máriabesnyői Töredék szövegében ötnél kevesebb a *lén* előfordulása. A felsorolt kódexek közös jellemzője, hogy a labiális *lőn* az Érdy- és a JordK.-beli, szinte véletlenszerű felbukkanásán kívül a többiben nem szerepel. Más a helyzet az ÉrsK.-ben, amelyben ugyan több a *lén* (61), de mellette a *lőn* (49) is gyakori.

kódex	<i>leek</i>	<i>leel</i>	<i>leen</i> ~ <i>len</i>	<i>leenk</i>	<i>leetek</i>	<i>leenek</i> ~ <i>lenek</i>	össz.
ÉrdyK.	1	3	524	1	2	49	580
JordK.	1	5	115		2	73	196
KeszthK.	11	9	32	3		13	68
KulcsK.	12	5	31	3		15	66
ÉrsK.	1	1	61			6	69
DebrK.			29			6	35
ThewrK.		3	29				32
GuaryK.			20			1	21
LobkK.		2	20				22
összesen	26	28	861	7	4	163	1089

¹ Az ÉrdyK. adatait Volf kiadása és az eredeti kézirat alapján dolgozó DIENES ERZSÉBET (1986: 310–311) tanulmányának, a többi kódex adatait pedig a kódexeknek a tanulmány végén az irodalomjegyzékben megadott kiadása és a Magyar Generatív Történeti Szintaxis ómagyar korrallal foglalkozó adatbázisának (<http://omagyarkorpusz.nytud.hu/hu-codices.html>) felhasználásával közlöm.

² A CzechK., MarTor., Pann. és ThewrK. adatait a Magyar Generatív Történeti Szintaxis ómagyar korrallal foglalkozó adatbázisa alapján adom meg (http://omagyarkorpusz.nytud.hu/cgi-bin/rmk/rmk_hun).

A *lesz* ige illabiális elbeszélő múlt idejű alakjai az elbeszélő stílusnak megfelelően a kódexekben E/3. személyben fordulnak elő a legnagyobb számban, ezt követi a T/3., majd az E/1., E/2. és végül a T/1. és a T/2. személy. Az egyes és többes szám teljes ragozási sora csak a terjedelmes ÉrdyK.-ben jelentkezik, a JordK.-ből csak a T/1., a KeszthK.-ből és a KulcsK.-ből pedig csak a T/2. személy hiányzik. Viszont az E/1. személyű *leek* és az E/2. személyű *leel* a Keszthelyi és a Kulcsár-kódexben olvasható nagyobb számban. A DebrK.-ben, illetve a GuaryK.-ben csak az E/3. és a T/3. személyű alak található meg.

Példák a létige illabiális elbeszélő múlt idejű alakjaira a felsorolt kódexekből: E/1.: ÉrdyK. 159a: Meegh kezdettewl megh *leek* zerezethwen; JordK. 218: es negywen ee nappaa *leek* az hegynek teteyn, eetelnel, ytalnal kyl; KeszthK. 136v: Olý *leek* mykeenth pwztaba lakozo peellycanus madar; KulcsK. 81v: Idegen *leek* en attyamfyaĳnak. E/2.: ÉrdyK. 14a: myndenható ky vagy es ky valaal. es yewendó *leel*; ÉrdyK. 387b: es monda az zent angyal ewneký. ha isten ellen eróss *leel*. meneewel ynkaĳ emberek ellen eróss leez; KeszthK. 166r: meg halgatál enge-meth ees *leel* ennekem een ydwessegemre; KulcsK. 84v: es the *leel* nekem erws segedelm; LobkK. 258: hog te *leel* zent haromsagnak rokonos; ThewrK. 94r: The zyleydneĳ myndenben ewketh halgatwan engedelmes *leel*. E/3.: ÉrdyK. 50/b: Teetowa yarwan azert az varas wcaĳan nem *leen* hol feýóket meg nywgoĳta-naak; JordK. 130: *Len* egy napon; GuaryK. 081: Azert az ellensegneĳ zertese *len* az leĳogból harmad martirumsag; LobkK. 283: emberre *leen* mierretewk býnese-kert; ThewrK. 136r: Hatod eremed akoron *leen*. T/1.: ÉrdyK. 54a: Rea felelween azert dýchóseeges zent Iras belý doctoroknak býzon bezeedók zerent my *leenk* oka; KulcsK. 165r: Nagýoth teen vr my velwnk my *leenk* výgaztaltattak. T/2.: ÉrdyK. 172a, b: Es mynd meg óleek azokat kyk yewendót mondnak vala az ygaz istennek ffýarol kynek ty mastan arwltatóĳ Es gylkosý *leetek*; JordK. 199–200: De hytetlenek *leetek* wr yltennek zawara. T/3.: ÉrdyK. 66b: Azt halwan annal ees nagýob erewmben *leenek* hogý myndden kywanatosságok bel tellýesódót volna; JordK. 407: hw rhway kedyg *leenek* feyeerek mynt az ho; KeszthK. 81v: Ger-mekcheknek nyłaĳ *lenek* vnekýk.

Ezek a ritkábban előforduló igealakok és szöveggörnyezetük is bizonyítékai lehetnek egyes kódexek egymással való rokonságának vagy az esetleges közös forrásnak (is). Ezt tapasztaljuk a Keszthelyi és a Kulcsár-kódex esetében is, amelyekben az E/3. és a T/1. személyű illabiális elbeszélő múlt idejű alakok azonos szöveggörnyezetben találhatók: KeszthK. 98r: *de maga wneký sepreĳe semĳe nem leen*; KulcsK. 91v: *demaga wneký sepreĳe semĳe nem leen*; KeszthK. 107r: *Leenk wlatatossa my zomzedýnknak*; KulcsK. 99r: *Leenk wlatatossa my zomzedýnknak*. A két kódex keletkezési ideje között nincs nagy időbeli különbség (KeszthK. 1522, KulcsK. 1539), és mind a két szöveg másolója hűségesen követte a jóval korábbi keletkezésű alapkéziratot, aminek következtében a korabeli szövegeknél archaikusabb ez a két rokon kódex, mint ahogy ezt HAADER LEA is

megállapította a KeszthK. kapcsán (http://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/keszthelyi_kodex).

3. A *tesz* ige illabiális elbeszélő múlt idejű alakjai

E/3. személyben a *tesz* igeének kizárólag illabiális elbeszélő múlt idejű, betűkettőzések (*teen*), illetve *e*-vel (*ten*) vagy *th*-val (*theen* ~ *then*) jelölt alakjai szerepelnek a következő kódexekben: JordK., ÉrdyK., KeszthK., KulcsárK., ÉrsK. A felsorolt kódexek közül ismét az ÉrdyK.-ben és a JordK.-ben találjuk a legtöbb *teen/theen* ~ *ten/then* alakot, bár ezúttal a két kódex közötti sorrend megfordul, mivel a JordK.-ben valamivel több ezeknek a száma. A *th*-s írásmód csak ebben a két kódexben, a JordK.-ben pedig betűkettőzés nélküli *ten* alakok szerepelnek. Kis számban ugyan, de csupán illabiális E/3. és T/3. személyű elbeszélő múlt idejű alak található a következő kódexekben is: GuaryK.: 4 *ten* + 1 *tenek* (vö. JAKAB–KISS 1994: 320), SándK.: 1-1 *teen* és *ten*, DomK.: 1 *teen*, a Bag.-ban és az ME.-ben 1 *then* és 1 *ten*.³ A *tén* ~ *tőn* egyaránt megtalálható a következő kódexekben, de a labiális *tőn* alak gyakoribb: JókK. (vö. JAKAB 2002: 428), DebrK., ÉrsK., LobkK., SzékK., WeszprK.⁴

A *tesz* ige elbeszélő múlt idejű ragozott alakjai a kódexekben:

kódex	<i>teek/ theek</i>	<i>teel/ theel</i>	<i>teen/theen ~ten/then</i>	<i>teenk</i>	<i>teetek/ thetek</i>	<i>teenek/ theenek ~ tenek/thenek</i>	össz.
JordK.	5	5	105	–	1	66	182
ÉrdyK.	1	1	103	2	–	22	129
ÉrsK.		1	12			3	16
KucsárK.	–	3	15	–	–	3	21
KeszthK.	–	4	12	–	–	3	19
összesen	6	14	247	2	1	97	367

A *tesz* ige teljes ragozási sora összeállítható a kódexek szövegeiből, de egyetlen kódexben sem fordul elő mindegyik személyben. Az E/1., E/2. és E/3. személyű alakjai szinte teljesen azonos számban olvashatók a JordK.-ben és az ÉrdyK.-ben, de a T/3. személy a JordK.-ben valamivel több, mint háromszorosa az ÉrdyK.-belieknek. A KeszthK.-ben és a KulcsK.-ben csak a betűkettőzések alakok találhatóak meg szinte azonos számban, de az előző két kódexhez hasonlítva jóval kisebb mennyiségben.

³ A Bag., DomK., ME. és a SándK. adatait a Magyar Generatív Történeti Szintaxis ómagyar korról foglalkozó adatbázisa alapján adom meg (http://omagyarkorpusz.nytud.hu/cgi-bin/rmk/rmk_hun).

⁴ A SzékK. és a WeszprK. adatait a Magyar Generatív Történeti Szintaxis ómagyar korról foglalkozó adatbázisa alapján adom meg (http://omagyarkorpusz.nytud.hu/cgi-bin/rmk/rmk_hun).

Példák a *tesz* ige illabiális elbeszélő múlt idejű alakjaira a felsorolt kódexekből: E/1.: JordK. 675: Twgyatok ee myt *teek* tynektek?; ÉrdyK. 71/a: En azert lataam es býzonsagot *teek* rola. E/2.: ÉrdyK. 436a: Nem twdom gyermek mý dolgos vagý ennekem nagý nyomorwsagot *teel*; JordK. 631: Melfer, yme ky teeveled vala az yordan vyzee mellet, kyrel the byzonfagoth *theel*; KeszthK. 69r: ees *teel* chalardsagoth. E/3.: JordK. 132: Harmad napon *teen* aldozatot Eliab Helonnak ffya; JordK. 306: Bekefeeghet *theen* azert ew velek Jofwe; ÉrdyK. 394b: wgý *theen*. dychóseeges zent lazlo kýral ees; KeszthK. 61v: Iwýetek ees lassatok vrnak mýwelkedetýth mely chodakath *teen* felden; KulcsK. 150r: Vrnak ýogýa *teen* erwt, [...] vrnak ýogýa *teen* hatalmaath. T/1.: ÉrdyK. 15a: ez el mwlt va-saarnapon *teenk* emlekózetót az wtolso ýteeletnek rettenetes mýwoltarol. T/2.: JordK. 341: monda Samfon: yollehet ezt *teetek*, de meegh es egy bozzwth vezók raytatok. T/3.: JordK. 18: es azonkeppen *teenek*, mynt yften megh paranczolta vala; ÉrdyK. 201/b: mýnd nýaýan týztesseeghet *teenek* wr Istennek; KeszthK. 89v: ees een sebýmnek serelmere *tenek* serelmeth; KulcsK. 135v: ees zelewth ýltetenek, es *tenek* teremthe gýwmelcheth.

Meg kell említenünk, hogy a tranzitív *tesz* igének némelyik szövegben előbukkan a határozott ragozású alakja is: *teem*: ÉrdyK. 446b: Az okaert *teem*. Mert kereem wr istent esmeg Azon latasth meg ýelentený; *teed*: ÉrdyK. 247a: Az mýnddenhato wr isten meg bochassa teenedek ýo ez teetemenýedet / mý okaert *teed* ezth?; valamint a 2. személyű határozott tárgyra utaló *teelek*: ÉrdyK. 390a: Az en neepemnek Izraelnek elótte ýarówa *teelek* teeghódet.

4. A *vesz* ige illabiális elbeszélő múlt idejű alakjai

E/3. személyben a *vesz* igének illabiális elbeszélő múlt idejű, betűkettőzéses (*ee*), illetve *w*-vel jelölt alakjai szerepelnek a következő kódexekben: ÉrdyK., JordK., KeszthK., KulcsK. Az Érdy- és a Jordánszky-kódexben csaknem azonos számban található meg a *vesz* ige illabiális E/3. személyű elbeszélő múlt idejű alakjai, a rövid magánhangzós *ven* alak csak a JordK.-ben, a KulcsK. kivételével pedig mind a háromban — ha kis számban is, de — jelentkezik a *w*-s alak is.

A *vesz* ige elbeszélő múltja E/3. személyben is előfordul néhány kódexben (pl. a Jókai-kódexben) párhuzamosan is.

A *vesz* ige elbeszélő múlt idejű ragozott alakjai a kódexekben:

kódexek	<i>veek</i> ~ <i>week</i>	<i>veel</i> ~ <i>wel</i>	<i>veen/ween</i> ~ <i>ven/wen</i>	<i>veenk</i>	<i>veetek</i>	<i>veenek/weenek</i> <i>venek/wenek</i>	össz.
JordK.			31			11	42
ÉrdyK.		1	34			4	39
ÉrsK.		1	20			8	29
KeszthK.	3	2	10			3	18
KulcsK.	3	2	8			3	16
összesen	6	6	103			29	144

A fenti táblázat adataiból azt olvashatjuk ki, hogy a *vesz* ige T/1. és T/2. személyű illabiális elbeszélő múlt idejű alakja már nem jelenik meg azokban a kódexekben sem, amelyekben a *lesz* és a *tesz* ige azonos alakjai — még ha nem is túl nagy számban, de — előfordulnak. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a *vesz* ige *v-s* tövű elbeszélő múlt idejű alakjai sűrűbben használatosak a JordK.-ben (*veve*, *veeveek* ~ *veevek*), mint a másik két igéé. Mint ahogy JAKAB LÁSZLÓ a JókK. vizsgálata nyomán megállapította: „Valószínűnek látszik, hogy ezekben a szavakban a tárgyas ragozás egyes és többes 3. személyéből terjedt el később a többi személybe is a *v-s* tövből alakult változat, és a magánhangzós töből keletkező formák fokozatosan háttérbe szorultak. Legtovább az alanyi ragozás egyes 3. személye tartotta magát, de csak 3 szóban: *lön*, *tön*, *vön*” (1982: 303). Ugyanezt elmondhatjuk a *lén*, *tén*, *vén* alakokról is.

Példák a *vesz* ige illabiális magánhangzójú elbeszélő múltjára: E/1.: KeszthK. 5v: Een almath *wek* ees el bagyadek; KulcsK. 10v: dýadalmath *week* w rayta. E/2.: ÉrdyK. 277b: katherina mýert az en zerelmemeert ollýan wtalatos ýtalth *veel* hozýad nem leezek halalatlan teeneked eerette; ÉrsK. 232rb: En edes zeretew fýam ýesws ký testet *wel* csak een twlem; KeszthK. 35v: Fel magaztathlak tegeth wram merth hozýad *wel* engemeth. E/3.: ÉrdyK. 171b: Zent Lucýa papot hýwata es gýonasnak wtanna. zentseeghet *veen* hozýa; JordK. 16: Aaron kedegh *veen* feleth maganak kynek vala newe Elizabeth; ÉrsK. 243ra: Es a zýz marýatwl testet *ween*; KeszthK. 33v: Merth een atýam / ees en anýam el hattanak engemeth wr kedeeg hozýa *ween* engemeth; KulcsK. 49r: Ees meg halgatha en ýmadchagýmath, es ký *veen* engemeth zegeenseegbwl. T/3.: JordK. 316: Az leuitak kedeegh eegyeb erekfeghet nem *veenek*, hanem csak warafokath, kykben lakoznak; JordK. 513: Maria Magdalena, es Jacab annya Maria, es Salome kenetet *venek*; ÉrdyK. 130a: wgýan annee penzth *veenek*; ÉrsK. 126va: Zýzek nem *weenek* olaýth o edenýekben; KeszthK. 119v: Ees meg kernekezenek engemeth mýkeppen výz mýnd nap estýg / ees egyetembe kernwl *venek* engemeth.

A *vesz* ige illabiális elbeszélő múlt idejű alakja határozott ragozásban is előfordul: *veem*: JordK. 299: myert lateek az preda kezet egy yo verell palafot, es keth zaaz meerteek ezyftet, es egy yo aranyaftth ynghet ky ewthwen meerteek eernee, es megh kewanwan el *veem*; JordK. 902: Es el *veem* az angyal kezeeból ah kenyweth; ÉrsK. 56ra: en *weem* hwteth kýsded gýermek koraban en kezeýmre az templóban.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy az *-sz/-v* tövű igék közül természetesen a létige elbeszélő múlt idejű alakjai találhatóak meg a legnagyobb számban, a *tesz* csak valamivel több, mint harmada, a *vesz* pedig valamivel több, mint egy tizede a létige előfordulásainak.

5. A *hisz*, *visz*, *eszik*, *iszik* igék magánhangzós tőhöz járuló elbeszélő múlt idejű alakjai

A *visz* igének E/2., E/3. és T/3. személyében tűnnek fel a rövid magánhangzós tőhöz járuló elbeszélő múlt idejű alakjai: E/2.: ÉrsK. 70vb: *wyl*; KulcsK. 77r: *Vvyl*. E/3.: JordK. XIIa, XXIIIa, 340, 734, 915, 926: *vyn* ~ *vyn*; ÉrdyK. 148a, 186a, 211a, 258a, 528a: *vjn*; ÉrsK. 54rb, 173ra, 209vb: *vjn* ~ *wjn*; KulcsK. 15v, 22r: *wjn* ~ *vjn*; KeszthK. 18r, 24v: *wjn*; DebrK. 629b: *vvn*; LobkK. 190: *vyn*. T/3.: JordK. 76: *vynek*; ÉrdyK. 50a, 150a (2x), 168a, 398b (2x): *vjnek*; ÉrsK. 8r, 9r (2x), 17ra: *wjnek*.

Az ÉrsK.-ben szerepel az E/2. személyű tárgyra utaló, határozott ragozású *wjlek* (131va) is: Elsew mykoron tegedet az templomba *wjlek*.

Példák: E/2.: ÉrsK. 70vb: Nagy Ighassaghban *wyl* beeh engemeth; KulcsK. 77r: Mert meg keserteel mynket Istē [...] *Vvyl* mynket vezedelmre. E/3.: JordK. XIIa: Borth es *vyn* hwnéký ýnnya; ÉrdyK. 186a: Es az týzen ket apostoloknak zamokeert týzen ket kosaar feldet *vjn* ký az fundamentombol ennen vullan; KeszthK. 24v: Bee *vjn* engemeth w ýgassaganak vtaýra w newerth; ÉrsK. 54rb: Es azõnal kezemnel fogwa *vjn* az helyre hol ewtet el themettem wala; LobkK. 190: vala kegek akoron týzennýolc eztendes es nagsok penzt *vyn* az barátoknak zýksegire. T/3.: JordK. 76: es ky mynd hww ayoytatoffaga es tehethfeghe zerenth ayandekokath *vynek* ýstennek tyztýffegheere; ÉrdyK. 150a: Az ewth bolondok azerth ffl weween ew lampasokat nem *vjnek* olayth velok; ÉrsK. 8r: De az oth bolondok weewen ew lampaswkath nem *wjnek* olayth ew weelewk.

Bár az ÉrdyK. és az ÉrsK. helyesírása eltérő, a *visz* ige T/3. személyű elbeszélő múlt idejű alakja miatt itt idézett két azonos mondat valószínűleg azonos forrásra támaszkodott.

A *hisz* igének E/2., E/3. és T/3. személyében is megtalálhatók a magánhangzós tőhöz járuló elbeszélő múlt idejű alakjai: E/2.: JordK. 700: *hyl*. E/3.: JordK. VIIa, 636, 637, 733, 752: *hyn*; ÉrdyK. 59/a, 168/b, 546b, 579a: *hjn*; DebrK. 196, 217, 570: *hjn*. T/3.: JordK.: 421, 514, 617, 628, 629 (2), 659, 766: *hynek*; KulcsK.: 95v, 96r, 130v, 131v: *hjnek*; KeszthK.: 102v, 103v, 148r: *hjnek*; ÉrdyK.: 75/a, 442/b, 652/a: *hjnek*; ÉrsK.: 52vb, 81ra, 287v: *hjnek*; DebrK.: 108: *hinek*.

Példák a *hisz* ige magánhangzós tőhöz járuló elbeszélő múlt idejű alakjaira: E/2.: JordK. 700: Mert lataal enghem, tamas, es *hyl* bodogok kyk nem lattanak, es hyttenek. E/3.: JordK. 636: Es keth napon leen hww nalok. Es anneewal teb *hyn* hww benne ennen bezedeerth; ÉrdyK. 168b: Mýgdonna azzon. karrisius felesseeghe ký az kýralnak rokona. ottan hamar *hjn* wrwnk Iesusban; DebrK. 196a: feiedelom mind haza nepiuel / smind a kosssegel *hjn* vronk Iesusba. T/3.: JordK. 766: hol ot mykoron fokat predicallottak vona vr Jefufrol, fokban *hynek* hww benne; ÉrdyK. 75a: nylwan meg ýsmereek Cristus Iesusth ew choda teeteleeben es *hjnek* sokan ew benne; KeszthK. 102v: Merth nem *hjnek* ýstenbe sem remenkedenek

w ydwezeÿteÿebe; KulcsK. 96r: es nem *hÿnek* w chodaÿba; ÉrsK. 287v: ees latwan az neepk ew ÿstenÿ dolgaath ees czoda teeteleeth sokan *hÿnek* akoron ew benne; DebrK. 108a: a Sídok a sok profetaknak sem *hinek*.

A KeszthK.-ben és a KulcsK.-ben a *hisz* ige magánhangzós tövű elbeszélő múlt idejű alakjai a többi *-sz/-v* tövű igéhez hasonlóan azonos mondatokban is olvashatók: KeszthK. 148r: Nem *hÿnek* w bezedÿnek / ees zwgodanak w haÿlokokba; KulcsK. 131v: Nem *hÿnek* w bezedÿnek, es zwgodanak w haÿlokokba.

A *visz* és a *hisz* ige magánhangzós tövű elbeszélő múlt idejű alakjai mellett megtalálhatók ezeknek az igéknek a *-v* tövű alakjai is: ÉrsK. 178ra: *wÿwe* ewtet; JordK. 342: *ky zakaztaa* forkabol es vallan *wÿwe* az hegynek teteyre; JordK. 637: Es *hywe* hÿw es mynd hÿw tellyes haza. Ez utóbbi előtt néhány sorral a *hyn* (637) alakot is olvashatjuk.

Az *eszik* ige magánhangzós tövével alkotott elbeszélő múlt idejű alak csak a JordK.-ben, KeszthK.-ben, KulcsK.-ben és ÉrsK.-ben található meg: általános ragozású alakok közül csupán a T/3. személyű és egy határozott ragozású, E/1. személyű igealak.

Az *eszik* ige általános ragozású alakjai: T/3.: JordK.: 8 *eenek* ~ *ennek*; KeszthK.: 1 *enek*, KulcsK.: 1 *eenek*, ÉrsK.: 1 *eenek*. Határozott ragozás, E/1.: JordK.: 2 *eem*.

Példák: T/3.: JordK. 46: Az yzrael ffyay kedeegh negywen eztendeegh *eenek* manth; 339: es *eenek* az meezbe; 922: es myndnyayan az eghy madarak eleghet *eenek* ew hÿfogbol; KeszthK. 103r: Ees *enek* / ees meg elegendenek; KulcsK. 95v: Ees *eenek* es meg elegendenek; ÉrsK. 289r: Az meg tÿltot faanak gÿmolczeeben *eenek* wr ÿsten paranczolattÿanak ellene. E/1. határozott ragozás: JordK. 12: Az azzonyallat kyt ennekem attal tarffwl ada ennekem az ffanak gymelceeben es megh *eem* [...] Myre tetted ez dolgot? ky felele: Merth az kygyo czala enghemet meg es *eem*.

Az *iszik* ige általános ragozású, elbeszélő múlt idejű alakjai a vizsgált kódexek közül a JordK.-ben (3 *ÿnak*) és ÉrdyK.-ben (1 *ÿwtok*) található meg.

Példák: T/3.: JordK. XXIa: ennek azert es *ÿnak* hÿw vele es mynd megh eleghó-deenek; 172: Es lathwan örwleenek, es *enek ÿnak* wr yftennek előtte.

8. Összegzés

A magyar nyelvű kódexeknek csak egy kis csoportjában fordulnak elő nagyobb számban az *-sz/-v* tövű igék illabiális elbeszélő múlt idejű alakjai. Ezek közül némelyek, így a JordK. — ÉrdyK., a KeszthK. — KulcsárK. és az ÉrdyK. — ÉrsK. szorosabb kapcsolatban állnak egymással, aminek kimutatására a kódexekben ritkábban jelentkező alakok is bizonyítékul szolgálhatnak. Ezek a szövegbeli egyezések nem csupán azonos nyelvjárási területen való keletkezésükre, hanem a szerzők vagy másolók által használt valamely (vagy több) közös ősforrásnak is köszönhetőek.

A *lesz* ige illabiális elbeszélő múlt idejű alakjai több kódexben és jóval nagyobb számban őrződtek meg a 16. századi kódexekben, míg a *tesz* és a *vesz* megfelelő alakjai csak kevesebb kódexből mutathatók ki, és lényegesen ritkábbak.

Az E/3. és T/3. személyű alakok több más kódexben is felbukkannak, de jóval kisebb számban, mint a fent felsoroltakban. A *hisz, visz, eszik, iszik* pedig csupán szórványosnak mondható. A terjedelmes ÉrdyK.-ben a létige illabiális alakú elbeszélő múltjának teljes paradigmája szerepel, a *tesz* igének csak több kódex szövegéből adatolható a ragozási sora mind a hat személyben, míg a *vesz* igének a T/1. és T/2. személyű alakja nem található meg a vizsgált szövegekben. A tranzitív igéknek a -v-s töve főleg E/3. személyben gyakori, ami a -v-s tö kialakulásának időrendjére is utal.

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 1991. Az igemód- és igeidőrendszer. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana 1. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 104–121.
- E. ABAFFY ERZSÉBET 1992. Az igemód- és igeidőrendszer. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana 2. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 120–184.
- DIENES ERZSÉBET 1986. A *lesz* és a *tesz* igék az Érdy-kódexben. *Magyar Nyelv* 82: 300–317.
- HAADER LEA 2009. Keszthelyi kódex. *Nyelvemlékek*.
URL: http://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/keszthelyi_kodex. (2018. 11. 24.)
- JAKAB LÁSZLÓ 1982. A feltételes mód és az elbeszélő múlt jelének alakulása a Jókai-kódexben. *Magyar Nyelv* 78: 297–304.
- JAKAB LÁSZLÓ 2002. *A Jókai-kódex mint nyelvi emlék*. Számítógépes nyelvtörténeti adattár 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- JAKAB LÁSZLÓ–KISS ANTAL 1994. *A Guarj-kódex ábécérendes adattára*. Számítógépes nyelvtörténeti adattár 6. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- Magyar Generatív Történeti Szintaxis 1 és 2*. 2009–2013, 2015–2018.
URL: <http://omagyarkorpusz.nytud.hu/hu-intro.html>.
URL: http://omagyarkorpusz.nytud.hu/cgi-bin/rmk/rmk_hun. (2018.07.26.)

A vizsgált kódexek

- Debreceni kódex (1519). URL: http://omagyarkorpusz.nytud.hu/documents/kodexek/DebrK/3a/DebrK_3a.txt. (2018. 07. 24.)
- Érdy-kódex (1526 körül). URL: http://omagyarkorpusz.nytud.hu/documents/kodexek/ErdyK/3a/ErdyK_3a.txt. (2018. 10. 28.)

- Érsekújvári kódex (1529–31). URL: http://omagyarkorpusz.nytud.hu/documents/kodexek/ErsK/3a/ErsK_3a.txt. (2018. 08.01.)
- Jordánszky-kódex (1516, 1519). URL: http://omagyarkorpusz.nytud.hu/documents/kodexek/JordK/3a/JordK_3a.txt. (2018. 07. 31.)
- Keszthelyi kódex (1522). URL: http://omagyarkorpusz.nytud.hu/documents/kodexek/KeszthK/3a/KeszthK_3a.txt. (2019. 04. 04.)
- Kulcsár-kódex (1539). URL: http://omagyarkorpusz.nytud.hu/documents/kodexek/KulcsarK/3a/KulcsarK_3a.txt. (2020. 05. 15.)
- Lobkowicz-kódex (1514). URL: http://omagyarkorpusz.nytud.hu/documents/kodexek/LobkK/3a/LobkK_3a.txt. (2020. 07. 15.)
- Thewrewk-kódex (1531). URL: http://omagyarkorpusz.nytud.hu/documents/kodexek/ThewrK/3a/ThewrK_3a.txt. (2020. 07. 30.)

Addenda to the Illabial Narrative Past Tense Forms of *sz/v*-Stem Verbs

It is only in a modest group of Hungarian-language codices that a substantial number of illabial narrative past-tense forms of *sz/v*-stem verbs occur. Among those, most instances are constituted by the conjugated forms of the verb *lesz*, while the corresponding forms of *tesz* ‘put’ and *vesz* ‘take’ are far less frequent. Occurrences of the narrative past-tense forms involving the vowel stem of the verbs *hisz* ‘believe’, *visz* ‘carry’, *eszik* ‘eat’, *iszik* ‘drink’ are sporadic. Some of the codices examined are more closely connected, which may be evidenced by the recurrence of less frequent forms such as *lén*, *tén*, *vén*. These textual conformities may be due not only to the codices originating from the same dialect areas but also to one or several common original sources used by the authors or copyists.

Keywords: narrative past tense, history of the Hungarian language, morpheme history, 16th-century codices

Révay Valéria
Pannon Egyetem
revayv@gmail.com